

UOT 930

AİDA TEYMUROVA

AMEA-nın A.A. Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu,
"Atropatena-Albaniya (Qafqaz) tarixi" şöbəsinin doktorantı
aida.teymurova99@mail.ru

QAFQAZ ALBANİYASININ TARİXİ COĞRAFIYASININ TARİXŞÜNASLIĞI

DOI: <https://doi.org/10.36719/2708-065X/108/273-278>

Qafqaz Albaniyasının sərhədləri və ərazisi məsələsi albanşünaslığın çox mühüm problemlərindən biri hesab olunur. Bu məsələ barədə bir çox tədqiqatçılar tərəfindən ziddiyyətli fikirlər irəli sürülmüşdür və yekdil rəy yoxdur. Buna görə də Qafqaz Albaniyasının tarixi coğrafiyası məsələsi hazırkı dövrdə mübahisəli, müərkəb məsələlərdən biri hesab edilir. Xarici tarixşünaslıqda bu məsələyə dair müxtəlif əsərlər nəşr olunmuşdur. Bu kontekstdə məqalənin məqsədi son elmi tədqiqatları nəzərə alaraq Qafqaz Albaniyasının tarixi coğrafiyası məsələsini işıqlandırmaqdır.

Açar sözlər: Qafqaz Albaniyası, Qəbələ, Dərbənd, Aran, Xəzər dənizi.

Giriş. Qafqaz Albaniyasının tarixi coğrafiyasının tədqiq edilməsinin Azərbaycan tarixi üçün çox böyük əhəmiyyəti vardır. Qafqaz Albaniyasının tarixi coğrafiyasının araşdırılması Azərbaycanın və Qafqazın qədim və orta əsrlər dövründəki tarixi coğrafiyasının tədqiq edilməsində çox mühüm amildir. F.C.Məmmədova qeyd etmişdir ki, Azərbaycanın tarixi coğrafiyası məsələsinin tədqiq edilməsi üçün mənbələr çox azdır [12, s.7-9]. Azərbaycanın I–VII əsrlərdəki tarixi ilə əlaqədar olan yeganə yerli mənbə VIII əsrdə yaşamış alban müəllifi olan Musa Kalankatlının "Albaniya tarixi"dir. Fars və ərəb müəllifləri də əsərlərində Azərbaycanın erkən və son orta əsrlərdə mövcud olan tarixi coğrafiyası barədə məlumatlar vermişdir. Erkən orta əsrlər dövründə və antik dövrdə Qafqaz Albaniyasının tarixi coğrafiyası məsələləri yerli tarixşünaslıqda F.C.Məmmədova, T.M.Məmmədov, K.Q.Əliyev, R.Ə.Ağayev, E.A.Bəkirova, xarici tarixşünaslıqda isə B.Dorn, A.Yanovski, S.V.Yuşkov, A.Krımiski, V.Tomaşek, S.T.Yeremyan, K.Trever və digərləri öz əsərlərində müəyyən dərəcədə işıqlandırmışdır. Ümumiyyətlə, Qafqaz Albaniyasının sərhədləri və ərazisi məsələsi, tarixi coğrafiyası mübahisəli məsələ hesab edilir. Qafqaz Albaniyasının ərazisinə ermənilər və gürcülər tərəfindən bir sıra əsassız iddialar irəli sürülmüşdür. Bu kontekstdə Qafqaz Albaniyasının tarixi coğrafiyası məsələsinə bir daha nəzər yetirək.

Qafqaz Albaniyasının tarixi coğrafiyası problemi. Qafqaz Albaniyasının sərhədləri və ərazisi məsələsi Qafqaz Albaniyasının vacib problemlərindəndir. İlk yazılı qaynaqlara görə, Albaniya və Atropatena dövlətləri tarixi Azərbaycan torpaqlarında yarandığı dövrdə Arazın həm şimalı, həm də cənubu bir yerdə Azərbaycan olaraq adlandırılmışdır. Albaniya və Atropatena yarandıqdan sonra isə ərazi siyasi-inzibati cəhətdən iki hissəyə ayrılmışdır. Ərəbdilli müəlliflər də antik mənbələrdən bəhrələnərək məhz e.ə. IV - b.e. III əsrdə baş vermiş hadisələri qeyd edərkən həmin iki siyasi-inzibati vahiddən istifadə etmişlər. Amma onlar heç bir zaman Arazdan şimalda olan torpaqları "Albaniya" şəklində adlandırmamışlar. İlk dövrlərdən etibarən onlar bu ərazini ya "Arran", ya da "Azərbaycan" şəklində adlandırmışlar. Ərəbdilli mənbələrin bir çoxunda Arazdan şimaldakı ərazilər həm "Azərbaycan", həm də "Arran" olaraq qeyd edilmişdir. Arazdan cənubdakı torpaqları isə "Atropatena" deyil, "Azərbaycan", yaxud "Azərbayqan" olaraq adlandırmışlar [1, s.29]. Antik mənbələrdə şimalda Qafqaz dağları, cənubda Araz çayı, qərbdə İberiya, şərdə isə Xəzər dənizi arasında olan ərazi "Albaniya" şəklində, Suriya mənbələrində "Aran", pəhləvi mənbələrində "Ardan" və "Aran", erməni mənbələrində "Ağvan", gürcü mənbələrində isə "Rani" şəklində adlandırılmışdır [18, s.33]. Erkən orta əsr yazılı mənbələrindən Qafqaz Albaniyasının erkən orta əsrlərdə mövcud olan siyasi sərhədləri və ərazisi barədə məlumatlar əldə etmək mümkündür. Bu mənbələr onu deməyə əsas verir ki, Qafqaz Albaniyasının ərazisi şimal hissədə Sarmatiya ilə birləşmiş və Böyük Qafqaz dağlarının ətəklərinə qədər olan ərazini əhatə etmişdir. Bu məlumatları M.Kalankatlı, Yeqişe, M.Xorenasi, Favstos Buzand, Ananiya Şirakasinin əsərlərindən əldə etmək mümkündür [19; 28; 20, s.132-133]. Erkən orta əsr yazılı mənbələri eyni

zamanda onu deməyə əsas verir ki, Qafqaz Albaniyasının ərazisi şərqdə Kaspi (Xəzər) dənizində olan ərazini əhatə etmişdir. Qafqaz Albaniyasının ərazisi qərbdə isə İberiya ilə həmsərhəd olmuşdur. Qafqaz Albaniyasının sərhədləri IV–VII əsrlərdə Alazan çayının aşağı və orta sahilini, həmçinin Ağstafaçayın Kür çayına töküldüyü hissədən Andi dağının ətəklərində olan ərazini əhatə etmiş, o cümlədən hazırkı Zaqatala rayonunun ərazisini də əhatə etmişdir. Qafqaz Albaniyası cənubda Atropatena ilə həmsərhəd idi [14]. Ümumiyyətlə, erkən orta əsr yazılı mənbələri onu deməyə əsas verir ki, Qafqaz Albaniyasının ərazisi III–VII əsrlərdə Böyük Qafqaz dağlarının şimal hissəsindən başlamış, cənub hissədə Kür və Araz çaylarının qovuşduğu hissəyə qədər Uti, Paytakaran, Arsax, indiki Mil və Muğan düzləri, Kambisena, Girdiman, Çola, Şakaşena, Lpin və digər ərazilər də daxil olmaqla qərb hissədə İberiyaya qədər, şərqdə isə Xəzər dənizinə qədər böyük bir ərazini əhatə etmişdir [20, s.85-87]. Qafqaz Albaniyası inzibati cəhətdən IV–VII əsrlərdə nahiyələr, əyalətlər, vilayətlər şəklində idi. Z.Qəhrəmanova erkən orta əsr yazılı mənbələri olan Ananiya Şirakasi, Aqafanqel, Gevond, M.Xorenasi, M.Kalankatlı və s. mənbələrlə işləyərkən belə qənaətə gəlmişdir [11, s.10]. Erkən orta əsrlərdə Çola vilayəti Qafqaz Albaniyasının şimal vilayətlərindən biri olmuşdur. Çola vilayəti Dərbənd keçidindən başlayaraq cənuba istiqamətlənmiş ərazidə mövcud olmuş və indiki Sumqayıt çayınadək olan hissəni əhatə etmişdir. Çola vilayətində albanlar, leqlər, çilbilər, tabasaranlar, xəzərlər, maskutlar, hunlar məskunlaşmışdılar. Qafqaz Albaniyasının digər bir vilayəti də Lpin olmuşdur. Lpin vilayəti Çoladan şimal-qərbdə idi. Şəki və Çolanın arasındakı ərazidə yerləşirdi. Lpin vilayətində isə lpinlər, saklar, albanlar və digərləri yaşamışdır. Lpin vilayətinin ərazisində yerləşən şəhərlər Xunarakert və Xalxal olmuşdur. Erkən orta əsrlər dövründə Qafqaz Albaniyasında digər bir vilayət də Kambisena olmuşdur. Bu vilayətin adı yunan qaynaqlarında Kambisena kimi, erməni mənbələrində isə Kambeçan kimi qeyd edilmişdir. Kambisena vilayəti Qafqaz Albaniyasından şimal-qərb hissədə yerləşmişdir. Bu vilayət İberiya ilə sərhəddə idi. Kambisena vilayətindəki əsas şəhərlər Sirxar və Qəbələ şəhərləri idi. Qafqaz Albaniyasında vilayətlərdən biri də Girdiman olmuşdur. Z.Qəhrəmanova qeyd etmişdir ki, Girdiman vilayəti yazılı mənbələrdə Girdiman, Qardman, Qardabani şəklində adlandırılmışdır. Bu vilayət Kür çayının sağ sahilində mövcud olmuşdur. Girdiman vilayətində qarqarlar, utilər və digərləri məskunlaşmışdır. Bu tayfalar Aran nəslindən olmuşdur [11, s.11].

Azərbaycanlı tədqiqatçılar tərəfindən aparılmış araşdırmalar. Azərbaycan tarixşünaslığında albanşünaslıq elmi XX əsrin 60-70-ci illərində inkişaf etməyə başlamışdır. Z.İ.Yampolski, Z.Bünyadov, R.Ağayev, E.Bəkirova, F.Məmmədova, C.Xəlilov, V.Piriyev və s. tədqiqatçılar tərəfindən Qafqaz Albaniyasının tarixi coğrafiyası məsələsi işıqlandırılmışdır. Bəkirova E.A. tərəfindən qeyd edilmişdir ki, antik dövrdə Qafqaz Albaniyasının qərb torpaqları indiki Gürcüstan Respublikasının şərq hissəsini, Ermənistan Respublikasının İcevan, Berd, Noyemberyan rayonlarının ərazisini, eyni zamanda Azərbaycan Respublikasının Qax-Balakən, Şəki-Zaqatala, Mingəçevir, Gəncə-Qazax rayonlarının ərazisini və Qarabağın bir hissəsini əhatə etmişdir. Hazırkı dövrdə təəssüf ki, bu ərazilərin böyük hissəsi Gürcüstan və Ermənistan respublikalarının, o cümlədən Dağıstanın tərkibinə daxildir. Məhz bu səbəbdən, bu ərazilərdə arxeoloji və etnoqrafik tədqiqatlar aparıla bilmir deyə Albaniyanın tarixi-coğrafiyası ilə əlaqədar bir çox suala cavab tapmaqda çətinliklər yaranır [4, s.4-5].

V.Piriyevin “Azərbaycanın tarixi-siyasi coğrafiyası” adlı əsərində Qafqaz Albaniyasının tarixi coğrafiyası məsələsinə xüsusi yer verilmişdir. Müəllif bu əsərində qeyd etmişdir ki, Qafqaz Albaniyasının ərazisinə tarixən ermənilərin irəli sürdükleri iddialar hal-hazırda da davam edir. Ermənilər tərəfindən Qafqaz Albaniyasının ərazisinə irəli sürülən iddiaları iki yerə bölmək olar. Bir iddiaya görə, Qafqaz Albaniyasının ərazisi guya bütünlükdə ermənilərə məxsus torpaqlar olmuşdur. Digər iddiaya görə isə Qafqaz Albaniyasının ərazisinə daxil olan Araz və Kür çayları arasındakı ərazilər guya tarixi erməni torpaqları olmuşdur [16, s.18]. Əlbəttə ki, bu iddialar elmi cəhətdən əsassız iddialardır. F.C. Məmmədovanın “Azərbaycanın siyasi tarixi və tarixi coğrafiyası” adlı əsərində bu məsələ öz əksini tapmışdır. F.C.Məmmədova bu əsərində elmi faktlarla əsaslandırmışdır ki, Qafqaz Albaniyasının sərhədləri cənubda Araz çayı boyunca uzanmışdır. O, Qafqaz Albaniyasının, o cümlədən Qafqazın tarixi coğrafiyasına dair xəritələr hazırlamış, Qafqaz Albaniyasının tarixini hərtərəfli şəkildə üzə çıxarmışdır [15, s.124-126]. F.C.Məmmədovanın bu əsəri ümumən XIX yüzilliyədək ermənilərin həm siyasi, həm ərazi, həm mədəni, həm də etnik baxımdan Qafqazda mövcud olmadığını sübuta yetirən yeni müddəə hesab edilir. M.Paşayeva qeyd etmişdir ki, Sovet tarixşünaslığında akademik Z.Bünyadov tərəfindən

ilk dəfə Qafqaz Albaniyasının VII–IX əsrlərdə şimal və şimal-qərb sərhədləri problemi düzgün qoyulmuşdur. Z.Bünyadovun uğurlu tapıntısı Kür çayının sağ sahilində ilk Şəkinin qalıqlarının müəyyən edilməsi olmuşdur. Məhz bunun nəticəsi olaraq Qafqaz Albaniyasının tarixi coğrafiyasının bir sıra qaranlıq hissələrinin işıqlandırılması mümkün olmuşdur, o cümlədən akademik Z.Bünyadovun bu uğurlu tapıntısı Qafqaz Albaniyasının tarixi coğrafiyası məsələsində bəzi hadisələri dəqiq bərqərar etməyə imkan vermişdir. Bundan əlavə Z.Bünyadov VII–IX yüzilliklərdəki Azərbaycanın cənub sərhədlərini də dəqiqliyi ilə müəyyən etmişdir [15, s.141]. Qafqaz Albaniyasının şimal sərhədləri barədə bir sıra müxtəlif fikirlər mövcuddur. F.C.Məmmədovanın fikrinə görə, Qafqaz Albaniyasının sərhədləri onun daxili və xarici vəziyyəti ilə əlaqədar olaraq dəyişmişdir, hətta bəzən Qafqaz Albaniyasının şimal sərhədləri Sulak çayından şimaldakı ərəzilərə qədər uzanmışdır. [15, s.133-134].

Rus tədqiqatçıları tərəfindən aparılmış araşdırmalar. Rus müəlliflərindən Z.İ.Yampolski, A.Yanovski, K.V.Trever, A.P.Novoseltsev, A.Y.Krımski, B.Dorn, V.F.Minorski və digər tədqiqatçılar tərəfindən Qafqaz Albaniyasının ərazisi, sərhədləri, tarixi coğrafiyası məsələsi tədqiq edilmişdir. Qafqaz Albaniyası termini ilk dəfə olaraq elmi ədəbiyyata A.Yanovski tərəfindən 1846-cı ildə gətirilmişdir. Elmi dövriyyəyə bu terminin gətirilməsi Balkan yarımadasında yerləşən Albaniyadan onu fərqləndirmişdir, lakin bununla bərabər bir sıra siyasi mülahizələrlə də bağlı olmuşdur. Bu məsələ Albaniyanın təkcə Azərbaycana aid olmaması və Albaniya əhalisinin qafqazmənşəli olması iddiasının gerçəkləşdirilməsinə yönəlmişdi. Qafqaz Albaniyasının tarixini antik müəlliflərin qeydlərinə əsasən tədqiq edənlər bir əsr sonra A.Yanovski tərəfindən elmi ədəbiyyata gətirilmiş “Qafqaz Albaniyası” terminindən istifadə etdilər. Həmin dövrə qədər bu adla bağlı vahid forma mövcud olmadığından tədqiqatçılar tərəfindən gah “Qədim Albaniya” (E.İ.Krupnov, İ.Seqal), gah da “Klassik Albaniya” (A.E.Krımski) ifadələri işlədildirdi [6, s.10].

Qafqaz Albaniyası ilə bağlı ilk tədqiqat aparan tarixçilərdən biri də Z.İ.Yampolski olmuşdur. O, bu sahədə mühüm xidmətlər göstərmişdir. Z.İ.Yampolski tərəfindən Qafqaz Albaniyasının ərazisi məsələsi erkən orta əsr və antik mənbələrə əsaslanaraq ilk dəfə tədqiq edilmişdir. Z.İ.Yampolski qeyd etmişdir ki, Albaniya və Atropatena arasındakı sərhəd Kür çayı olmuşdur [23, s.100-108]. A.P.Novoseltsevin fikrincə Kürün sağ sahilində yerləşən Alban vilayətləri-Uti, Arsax, Paytakaran əzəli erməni torpaqları olmuşdur. Sonradan 387-ci il müqaviləsinə əsasən Albaniyanın tərkibinə daxil edilmişdir [3, s.15].

K.V.Trever isə Qafqaz Albaniyasının sərhədləri və tarixi coğrafiyası məsələsində erməni tarixçilərinin təsiri altına düşməsi ilə əlaqədar olaraq yanlış fikirlər irəli sürmüşdür. Qədim dövrdə və erkən orta əsrlər dövründə guya Kür və Araz çayları arasındakı ərəzilər ermənilərə məxsus ərəzilər olması, yalnız 387-ci ildən sonrakı dövrdə həmin ərəzilərin Qafqaz Albaniyasının tərkibinə daxil edilməsi, o cümlədən bu ərəzilərin Qafqaz Albaniyasının tərkibinə daxil edilsə də siyasi, etnik və mədəni baxımdan əvvəlki kimi Böyük Ermənistanın şərq əyalətləri olması ilə bağlı erməni iddiaları K.V.Trever tərəfindən təsdiq edilmişdir [22, s.58].

Qafqaz Albaniyasının tarixi coğrafiyası, sərhədləri probleminə həsr olunmuş tarixşünaslığa diqqət yetirdikdən sonra aydın olur ki, erkən orta əsrlər dövründəki Qafqaz Albaniyasının tarixi coğrafiyası, sərhədləri məsələsi ayrıca olaraq xüsusi şəkildə tədqiq edilməmişdir.

Gürcü tədqiqatçıları tərəfindən aparılmış araşdırmalar. Gürcü alimlərindən N.A.Berdzenaşvili, D.L.Muxelişvili, T.S.Papuaşvili və digərlərinin tədqiqatlarında Qafqaz Albaniyasının qərb sərhədləri problemi mühüm yer tutur. “Şərqi Gürcüstanın tarixi coğrafiyası (Şəki və Qoqarena)” adlı əsərində gürcü alimi D.L.Muxelişvili qeyd etmişdir ki, guya sol sahil Albaniyanın cənub-qərb hissəsindəki Sakasena və Girdiman ərəziləri, o cümlədən sağ sahil Albaniyasının şimal-qərb hissəsindəki Şəki və Kambisena ərəziləri Şərqi Gürcüstan vilayəti olmuşdur [3, s.18]. D.L.Muxelişvilinin bu iddialarının elmi cəhətdən heç bir əsası olmadığı alimlərimiz F.Məmmədova, Z.Bünyadov, N.Vəlixanlı, V.Piriyev tərəfindən tutarlı faktlarla sübuta yetirilmişdir. D.Muxelişvilinin fikrincə V yüzilliyin 80-ci illərində Kambisena əyaləti Qafqaz Albaniyasının tərkibində olmuşdur, lakin V yüzilliyin artıq 90-cı illərində bu əyalət yenidən İberianın ərazisi olmuşdur [3, s.27-28]. Amma M.Kalankatlının məlumatından aydın olur ki, Kambisena əyaləti 488-ci və 506-cı illərdə Qafqaz Albaniyasının tərkib hissəsi olmuşdur. O, qeyd etmişdir ki, Albaniya çarı III Vaçaqan Kambisenada xristian dininə etiqad edənlərə nəsihət vermiş, onlara ilahiyyəti öyrətmiş və bir sıra ərəzilərə onları yepiskop, müşahidəçi olaraq gön-

dərmişdir [10, s.54-56]. D.İsmayılov qeyd etmişdir ki, “VII yüzillik Ermənistan coğrafiyası” M.Kalankatlı ilə sinxronudur və o da həmin dövrdə Qafqaz Albaniyasının tərkibində Kambisena əyalətinin olduğu fikrini təsdiqləmişdir [27, s.48-52]. Kalankatlı qeyd etmişdir ki, Cavanşir (642–681) İberianın hüduqlarından hun darvazalarındanək, oradan da Araz çayına qədər olan torpaqlarda uğurlu şəkildə rəhbərlik etmişdir [10, s.64-66]. V.Piriyev qeyd etmişdir ki, Şimali Azərbaycanın erkən orta əsrlər dövrünün öyrənilməsi əvvəlcə Rusiya imperiyası dövründə, daha sonra SSRİ zamanında gürcü və erməni tədqiqatçılarının inhisarında olmuşdur. Qafqaz Albaniyası qaynaqlarının məhv edilməsi, saxtalaşdırılması, orijinal variantın dəyişdirilməsi, qrabar dilinə keçirilməsi nəticəsində sovet tarixşünaslığında Qafqaz Albaniyası tarixini, əsasən, gürcü və erməni tədqiqatçıları inhisara almağa başlamışdır. Məhz bunun nəticəsi olaraq gürcü tədqiqatçıları tərəfindən Kür çayının sol sahilindəki Qafqaz Albaniyası torpaqlarına iddialar irəli sürülmüş və qeyd edilmişdir ki, müxtəlif dövrlərdə Kür çayının sol sahilindəki Qafqaz Albaniyası torpaqlarının qərb hissəsi, “erməni tarixçiləri tərəfindən səxavətlə pay verilən” sol sahil Qafqaz Albaniyasının torpaqları Gürcüstanın tərkib hissəsi olmuşdur [15, s.141-142]. Bütün bu məhdudiyyətlərə rəğmən F.Məmmədova, Z.Bünyadov, İ.Babayev, K.Əliyev və s. tədqiqatçılar tutarlı faktlarla sübut etmişdir ki, Qafqaz Albaniyası Azərbaycanın qədim dövləti olmuşdur, albanlar isə xalqımızın soykökündə iştirak edən mühüm tayfa olmuşdur. Bundan əlavə albanşünas tədqiqatçılar sübut etmişdir ki, Qanıx-Qabırır arasındağı Gürcüstan sərhədlərindəki torpaqlar Qafqaz Albaniyasına məxsus ərazilər olmuşdur.

Erməni tədqiqatçıları tərəfindən aparılmış araşdırmalar. B.Fischer və O.Schmitt qeyd etmişdir ki, Mxitarçı məktəbinin davamçısı olan M.Çamçyanın nəzəriyyəsinə əsasən S.Yeremyan belə bir iddia irəli sürmüşdür ki, guya Qarabağ ərazisi yəni Kür çayının sağsahil torpaqları tarixən ermənilərə məxsus ərazilər olmuşdur. Guya bu torpaqlar 387-ci ildən etibarən Qafqaz Albaniyasının ərazisinə daxil edilmişdir, lakin siyasi, etnik, mədəni baxımdan ermənilərə aid olmuşdur. Bu iddialar hamısı ermənilər tərəfindən Böyük Ermənistan xülyasının tarixi baxımdan Azərbaycan torpaqları hesabına əsaslandırılmasına xidmət göstərmişdir [26, s.62]. O.M. Davudov qeyd etmişdir ki, Ş.Smbatyan, B.Ulbabyan, X.Svazyan və digər erməni tədqiqatçıları Kür çayından cənub hissədəki ərazilərin tarixi erməni əraziləri olduğunu və əhalisinin ermənilərdən ibarət olduğunu qeyd edərək tarixi saxtalaşdırmağa cəhd edirlər [5, s. 28]. O.Davudov qeyd etmişdir ki, A.Akopyanın fikrincə, Kür çayından cənub hissədəki ərazilər 387-ci ildə deyil, 428-ci ildə Armeniya Sasani əyaləti olduğdan sonrakı dövrdə Qafqaz Albaniyasına verilmişdir. A.Akopyan erməni tarixçilərinin əsassız iddialarını əsaslandırmaqdan ötrü yazılı qaynaqlarla yanaşı, arxeoloji tapıntıları da saxtalaşdırmışdır. Antik mənbələrdə qeyd edilmişdir ki, həmin ərazilərdə qarqar, uti, kaspı, sakasen və digər tayfalar məskunlaşmışdır. Bu tayfalar da məlumdur ki, əvvəlcə alban tayfa birliyi, sonrakı dövrdə isə Qafqaz Albaniyasına daxil olmuşdur. Roma sərkərdəsi olan Lukulla mübarizə aparmaq üçün e.ə. I əsrdə digər tayfalarla birlikdə Araz çayı sahillərində məskunlaşan tayfalar da səfərbər olmuşdu. Əgər bu ərazilərdə ermənilər məskunlaşmışdırsa bəs onda digər tayfalar kimlər idi? [5, s.27-28]. Buradan belə qənaətə gəlmək olar ki, antik dövrdə Araz ilə Kür çayı arasındağı torpaqlarda ermənilərin məskunlaşması fikri cəfəngiyyatdır. Qafqaz Albaniyasının sərhədləri problemi XIX əsrdən etibarən tədqiq edilməyə başlansa da həmin vaxtdan etibarən formalaşmış mübahisələr hazırkı dövrdə də davam edir.

Nəticə. Qafqaz Albaniyasının tərkibinə daxil olan torpaqlar III–VII əsrlər dövründə şimal hissədə Böyük Qafqaz dağları, cənub hissədə Araz ilə Kür çayının qovuşduğu hissə, o cümlədən Mil düzü ilə Muğan düzü də Qafqaz Albaniyasının tərkib hissəsinə daxil olan ərazilər olmuşdur və Paytakaran, Arsax, Uti, Kambisena, Lpiniya, Çora, Girdiman, Şakaşen və s. əraziləri əhatə etmişdir. Qafqaz Albaniyasının tarixi coğrafiyası məsələsi həm mübahisəli məsələ olaraq qalmaqdadır, həm də bu məsələ az öyrənilən məsələlərdəndir. Bir çox tədqiqatçılar Qafqaz Albaniyasının sərhədləri və ərazisi barədə antik dövr yazılı mənbələrinə istinad edərək məlumatları saxtalaşdırmış, o cümlədən öz mənafeələrinə uyğun bir şəkildə ifadə etmişlər. Biz erkən orta əsrlər dövrünün yazılı mənbələrinin məlumatlarına düzgün şəkildə yanaşaraq tarixi həqiqəti ortaya çıxara bilərik. Qafqaz Albaniyasının ərazisinə ermənilər tərəfindən tarix boyu müxtəlif iddialar irəli sürülmüşdür. Həmin iddialar hazırkı dövrdə də davam edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Ağayev R.Ə. Ərəb xilafəti dövründə Azərbaycanın əhalisi. Bakı: “Turxan” NPB, 2017, 344 s.

2. Azərbaycan tarixi: 7 cildə, I c., Bakı: Elm, 2007, 520 s.
3. Azərbaycan tarixi: 7 cildə, II c., Bakı: Elm, 2007, 608 s.
4. Bəkirova E.A. Albaniyanın qərb torpaqları (antik dövr). Bakı: "İdeal-Print" MMC, 2021, 220 s.
5. Davudov O.M. Qafqaz Albaniyasının şimal sərhədi haqqında // Qafqaz Albaniyasının etno-mədəni irsi, 2000, №3, s. 24-34.
6. Əlimirzəyev A.N. "Albaniya", "Qafqaz Albaniyası" yoxsa "Azərbaycan Albaniyası" / "Azərbaycan" qəz., 2014, 2 may, s.10.
7. Əliyev T.R., Babayev F.İ. Mil-Qarabağ bölgəsində Qafqaz Albaniyasının daha bir şəhəri aşkar olundu // Azərbaycanda arxeoloji tədqiqatlar, 2008, s.78-83.
8. Əliyev Z.B. Albanlar, yoxsa ermənilər // Dövlət və din, 2020, №2, s.25-33.
9. Hacıyeva Ü. Azərbaycanın Tərtər və Kəlbəcər rayonlarında alban abidələri // Qafqaz Albaniyasının etno-mədəni irsi (məqalələr toplusu). Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi. №2. Bakı, 2021, s.180-193.
10. Kalankatuklu M. Albaniya tarixi. Bakı: Avrasiya press, 2006, 296 s.
11. Qəhrəmanova Z.N. Erkən orta əsrlərdə Albaniyanın Utı vilayətinin yaşayış məskənləri: Tar.fəl. dok. ... dis. Bakı, 2021, 192 s.
12. Məmmədova F. Azərbaycanın (Albaniyanın) siyasi tarixi və tarixi coğrafiyası (e.ə. III əsr – e. VIII əsr). Bakı: Azərnəşr, 1993, 262 s.
13. Məmmədov T.M. Qafqaz Albaniyası ilk orta əsrlərdə. Bakı: Təhsil nəşriyyatı, 2006, 400 s.
14. Ömərov V.A. Albaniyanın tarixi coğrafiyası, siyasi-inzibati bölgüsü / "Səs" qəz., Bakı, 2012, 5 sentyabr.
15. Paşayeva M.T. Azərbaycanın qədim dövlətləri. Bakı: İqtisad Universiteti nəşriyyatı, 2018, 288 s.
16. Piriye V.Z. Azərbaycanın tarixi-siyasi coğrafiyası. Bakı: Müəllim nəşriyyatı, 2006, 148 s.
17. Piriye V.Z. Azərbaycanın tarixi-siyasi coğrafiyasının öyrənilməsi // Tarix insan və cəmiyyət, 2005, №1, s. 23-28.
18. Vəlixanlı N.M. Ərəb xilafəti və Azərbaycan. Bakı: Azərnəşr, 1993, 157 s.
19. Каганкатвацци М. История агван / Пер. с древнеармян.яз. К.Патканова. СПб.: типография Импер. Академии наук, 1861, 376 с.
20. Мамедова Ф. Кавказская Албания и албаны. Баку, 2005, 800 с.
21. Мамедова Ф. Политическая история и историческая география Кавказской Албании (III в. до н.э. – VIII в. н.э.) / Под ред. акад. З.М.Бунятова. Баку: Элм, 1986, 284 с.
22. Тревер К.В. Очерки по истории и культуры Кавказской Албании (IV в. до н.э.-VII в. н.э.). – М.-Л.: АН СССР, 1959, 389 с.
23. Ямпольский З.И. К вопросу об одноименности древнейшего населения Атропатены и Албании // Труды ИИФ АН Аз ССР, 1954, т. IV, 100-108
24. Caucasian Albania: An International Handbook / Edited by Gippert J., Dum-Tragut J. Berlin: De Gruyter, 2023, 735 p.
25. Dum-Tragut J., Gippert J. Caucasian Albania in Medieval Armenian Sources (5th–13th centuries) / Caucasian Albania: An International Handbook, 2023, pp.33-92.
26. Fischer B., Schmitt O. A concise history of Albania. United Kingdom: TJ Books Limited, 2022, 390p.
27. Ismailov D. History of Azerbaijan. Baku: AzMIU NPM, 2017, 352 p.
28. The History of the Caucasian Albanians by Movses Dasxuranci / Trans. by Dowsett C.J.F. London: Oxford University Press, 1961, 252 p.

АИДА ТЕЙМУРОВА

*Институт истории и этнологии имени А.А. Бакиханова ИАНА,
докторант отдела "История Атропатены и Албании (Кавказской)"*

ИСТОРИОГРАФИЯ ИСТОРИЧЕСКОЙ ГЕОГРАФИИ КАВКАЗСКОЙ АЛБАНИИ

Вопрос о границах и территории Кавказской Албании считается одной из важнейших проблем её исследования. В зарубежной историографии опубликованы различные работы по

этому вопросу. Многими исследователями высказаны противоречивые мнения, в связи с чем проблема исторической географии Кавказской Албании считается в настоящее время одним из спорных и сложных вопросов. Цель данной статьи дать краткий историографический обзор по данной научной проблеме.

Ключевые слова: Кавказская Албания, Габала, Дербанд, Аран, Каспийское море

AIDA TEYMUROVA

*The Institute of History named after A.A.Bakikhanov of ANAS,
doctoral student of the department "History of Atropatena and Albania (Caucasus)"*

HISTORICISM OF THE HISTORICAL GEOGRAPHY OF CAUCASIAN ALBANIA

The question of the borders and territory of Caucasian Albania is considered one of the most important problems. Various works on this issue have been published in foreign historiography. Many researchers have expressed conflicting opinions, and therefore the problem of the historical geography of Caucasian Albania is currently considered one of the controversial and complex issues. The purpose of this article is to give a brief historiographical overview of this scientific problem.

Keywords: Caucasian Albania, Gabala, Darband, Aran, Caspian Sea.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 10 fevral 2025-ci il.

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 04 mart 2025-ci il.

Rəyçilər: t.e.d. Ramil Ağayev, t.e.d. Qabil Əliyev.
